

Lezing: Psalm 103 Van David.

1 Prijs de HEER, mijn ziel,
prijs, mijn hart, zijn heilige naam.
2 Prijs de HEER, mijn ziel,
vergeet niet één van zijn weldaden.
3 Hij vergeeft u alle schuld,
hij geneest al uw kwalen,
4 hij redt uw leven van het graf,
hij kroont u met trouw en liefde,
5 hij overlaadt u met schoonheid en geluk,
uw jeugd vernieuwt zich als een adelaar.
6 De HEER doet wat rechtvaardig is,
hij verschaft recht aan de verdrukten.
7 Hij maakte aan Mozes zijn wegen bekend,
aan het volk van Israël zijn grootse daden.
8 Liefdevol en genadig is de HEER,
hij blijft geduldig en groot is zijn trouw.
9 Niet eindeloos blijft hij twisten,
niet eeuwig duurt zijn toorn.
10 Hij straft ons niet naar onze zonden,
hij vergeldt ons niet naar onze schuld.
11 Zoals de hoge hemel de aarde overspant,
zo welft zich zijn trouw over wie hem vrezen.
12 Zo ver als het oosten is van het westen,
zo ver heeft hij onze zonden van ons verwijderd.
13 Zo liefdevol als een vader is voor zijn kinderen,
zo liefdevol is de HEER voor wie hem vrezen.
14 Want hij weet waarvan wij gemaakt zijn,
hij vergeet niet dat wij uit stof zijn gevormd.
15 De mens – zijn dagen zijn als het gras,
hij is als een bloem die bloeit op het veld
16 en verdwijnt zodra de wind hem verzengt;
de plek waar hij stond, kent hem niet meer.
17 Maar de HEER is trouw aan wie hem vrezen,
van eeuwigheid tot eeuwigheid.
Hij doet recht aan de kinderen en kleinkinderen
18 van wie zich houdt aan zijn verbond
en naar zijn geboden leeft.
19 De HEER – zijn troon staat vast in de hemel,
als koning heerst hij over alles.
20 Prijs de HEER, u die zijn boden bent,
sterke helden die doen wat hij zegt,
gehoorzaam aan het woord dat hij spreekt.
21 Prijs de HEER, hemelse machten,
dienaren die doen wat hem behaagt.
22 Prijs de HEER, al zijn schepselen,
prijs hem, overal in zijn rijk.
Prijs de HEER, mijn ziel.

Overweging

Gemeente van de Here Jezus Christus,

Het is eindelijk zomer geworden. De corona-cijfers gaan de goede kant op, de wereld gaat geleidelijk aan weer een stukje open, we halen opgelucht adem. En dan preekt uw voorganger vandaag over ... de zonde! Hij is fijn.

Toch, het zou ook zonde zijn om er niets over te zeggen. Want als motto voor de dienst van vandaag hebben we gekozen voor 'Geen dag zonder Bach', en in de theologie van Bach ging het nu eenmaal wat vaker over de zonde dan wij plegen te doen. Bovendien denk ik, in een maatschappij waarop zoveel focus ligt op maakbaarheid en perfectie, het helemaal geen kwaad zou kunnen ons iets meer bewust te zijn van de onvermijdelijkheid van ons falen. En om dan meteen maar mijn stokpaardje te bereiden: de manier waarop we met elkaar, en nog steeds, omgaan met mens, milieu, de ons toevertrouwde wereld, het is toch eigenlijk ook zonde? Een virus dat maar woekert, omdat wij niet kunnen stoppen met ons onmatig reizen, omdat wij geen vaccins kunnen delen, omdat geld kennelijk een afgod is... Wie van ons kan zeggen dat hij of zij zonder zonde is? En los daarvan: de zonde is wel iets wat ik als nogal eens voor mijn voeten geworpen krijg als mensen horen dat ik predikant ben: 'Nee, ik heb niets met geloof, dat leidt alleen maar tot ellende en oorlogen' tot zonde dus. Ik weet nooit zo goed wat ik daarop moet zeggen, behalve dan dat geld en de liefde ook vaak ellende en oorlogen opleveren en dat we die ook niet afschaffen... Maar dat ook gelovigen soms stomme of slechte dingen doen, tja, dat is vrees ik waar. We zijn ook maar gewoon mensen. Alle reden dus om ons op die zonde te bezinnen, al was het maar om het geloof hoog te houden. Maar dat is misschien meer iets voor een andere keer.

Laat ik me vandaag richten op de zonde zoals Bach die aan ons voorspiegelt.

Want Bach is naast een groot componist ook een gedegen theoloog. De Bijbel die in de bibliotheekkamer van Bach is aangetroffen, staat vol met aantekeningen en notities. Het is een boek waar Bach mee en uit leefde en een groot deel, zo niet het grootste deel van zijn muzikale erfenis is religieuze muziek. Die bibliotheekkamer bevatte bovendien een grote schat aan theologische werken, en dat was geen oppervlakkige kost. Kortom, Bach wist waar hij het over had. Zo goed als Bach met noten was, zo slecht was hij met woorden. De spaarzame brieven die van hem overgeleverd zijn, zijn hoekig van taal en toon en ook lang niet altijd even vriendelijk.

Maar gelukkig had Bach een andere manier gevonden om zich uit te drukken: de muziek. In die muziek maakte Bach gebruik van een stijlform die kenmerkend is voor de barok, de zogenaamde affecten. Dat is de kunst om in noten de muziek, of de tekst van een lied te commentariëren, te ondersteunen, te onderstrepen of anderszins te illustreren. Twee voorbeelden: Wanneer in de Matthäus-Passion de tekst 'Der Heiland fällt vor seinem Vater nieder' klinkt, dan laat Bach dat begeleiden door een melodie die zich consequent naar beneden beweegt, *fällt*, dus. En wanneer in diezelfde passion Jezus voorspeld dat hij verraden zal worden en de leerlingen – volgens de tekst van het Mattheus-evangelie – vragen 'Herr, bin ich's', dan componeert Bach dat zo dat in elke stemsoort die vraag een aantal maal herhaalt wordt, door elkaar. Wie goed luistert en telt, merkt dat de vraag precies elf keer terugkomt. In de weergave van Bach stelt elk van de 12 leerlingen deze vraag, behalve één: Judas. Als Bach het koraalvoorspel 'Das late Jahr vergangen ist' schrijft, een lied voor oudjaar, dan gebruikt hij daarin precies 365 noten, voor elke dag van het jaar één.

Precies zulke affecten verwerkt Bach ook in het stuk dat we na de verkondiging zullen horen. Het 'O Mensch, bewein dein Sünde gross'. Een koraal dat ook in de Matthäus Passion voorkomt, maar die we vandaag in een andere uitvoering horen, namelijk uit het Orgel-Büchlein. Een boekje met voorspelen bij bekende koralen uit de tijd van Bach. Hij schreef dit boekje volgens eigen opschrift voor de 'beginnende organist' om zich het maken van een voorspel eigen te maken.

Van alle pareltjes die in dit boekje staan is het koraalvoorspel dat we vandaag horen één van de allermooiste. Een rijk bewerkt voorspel, zeer barok, als inleiding op het lied 'O Mensch beweine deine Sünde gross', bij ons vooral bekend als de melodie van Psalm 36, 68, en bijvoorbeeld het lied 'Waar God de Heer zijn schreden zet.'

Maar bij Bach gaat het lied dus over de zonde. En je zou daarbij wellicht een zeer sober voorspel verwachten. De *Sünde gross* zijn nu niet bepaald iets om rijk te versieren. Maar zo gaat het niet bij Bach. Het is bijna alsof hij er toch nog iets van wil maken, van die zonden. Er is geen barokker, geen rijker versierd voorspel van Bachs hand dan deze. Zoveel omspelingsen gebruikt Bach dat de oorspronkelijke melodie nauwelijks meer te herkennen is. Alleen de laatste noot van elke regel wordt in de melodie en in de bas niet versierd. In de middenstemmen overigens gaan de versieringen gewoon door, net zoals, wil Bach maar zeggen, onze zonden er ook altijd wel zullen zijn. Tegelijkertijd is het tempo dat Bach aangeeft – dat op zich is al bijzonder, Bach deed dat bijna nooit – *adagio*. Langzaam, want het thema is ook niet iets om lichtzinnig overheen te gaan. *Adagio* betekent bovendien niet alleen langzaam, maar vooral ook 'met gevoel'.

Een aantal affecten ligt ik er voor u uit: de tekst van de eerste zes regels klinkt als volgt:

O Mensch, beweine deine Sünde groß,

Darum Christus seines Vaters Schoß

Äußert und kam auf Erden.

Von einer Jungfrau rein und zart

Für uns er hier geboren ward,

Er wollte der Mittler werden,

Het lied beschrijft dus hoe Christus voor ons op aarde gekomen is. Juist bij die derde regel, *äußert und kam auf Erden*, loopt de baslijn omlaag, alsof Jezus uit de hemel naar beneden komt. Niet voor niets trouwens gebeurt dit in de baslijn. In alle cantates die Bach schrijft, maar ook in bijvoorbeeld de Matteus-Passion, is Jezus altijd een bas. Hij is immer de bas-is onder alles.

De jonkvrouw, rein und zart klinkt ook daadwerkelijk zart, teer, omdat in de begeleiding plots de middennoten ontbreken. Bij de regel die daarna volgt, *Für uns er hier geboren ward*, over de geboorte van Jezus dus, beginnen we zonder baslijn, pas op het woordje *er*, hij, komt die erbij. In de middenstemmen kun je het kerstlied 'Vom Himmel Hoch horen, terwijl de bas hier de laagste noot van het heel stuk bereikt. Jezus is op aarde.

En die Jezus, zegt de tekst, wil onze middelaar zijn. Precies op dat woordje middelaar klinken zogenaamde *seufzer*, zuchten. In de barokmuziek altijd verbeeld door groepjes van twee opeenvolgende noten (even *voor-neuriën*). Dacht Bach hier aan de Romeinenbrief waarin Paulus over de Geest als middelaar schrijft, die voor ons pleit met woordloze zuchten?

De volgende zes regels klinken:

Den Toten er das Leben gab

Und legt dabei all Krankheit ab

Bis sich die Zeit herdrange,

Daß er für uns geopfert würd,

Trüg unser Sünden schwere Bürd

Wohl an dem Kreuze lange.

Hier gaat het dus vooral over wat Jezus heeft gedaan: doden het leven geven, zieken genezen, door zijn offer voor ons. De eerste regel van deze tweede helft begint met een ontroerend mooie mordent op de hoge es. Als dan in de tiende regel de woorden *Daß er für uns geopfert würd*, klinken gebeurt er iets bijzonders.

Bach's naam leent zich ervoor om in muzieknoden te schrijven, aangezien de Duitse benaming van de bes en b is en van de b een h. Door de noten *bes-a-c-b* kun je zo dus Bach schrijven. Bach doet dat met enige regelmaat, vaak ook 'verschoven' naar andere toonsoorten. Precies op deze tiende

regel doet Bach dat drie keer. Ook voor mij werd Hij dus geoffert, wil Bach maar zeggen. Het *Trüg unser Sünden* gaat gepaard met veel seufzer, en de laatste regel *Wohl an dem Kreuze lange* is ook werkelijk een lange regel. Bijna geen enkele noot wordt meer gecoloreerd, behalve het woord lange. En juist boven dit woord lange schrijft Bach *adagissimo*: nog langzamer, zodat we de uiterst schrijnende akkoorden die Bach hier gebruikt maar goed horen. Zo schrijft Bach over de zonde.

De mens, zijn dagen zijn als het gras, lasen we in Psalm 103. Dat sluit misschien wel aan bij die theologie van Bach. Maar ik koos de Psalm eigenlijk vooral als lezing voor vandaag om tegenover die klassieke verzoeningsleer ook iets anders te laten klinken. Namelijk van een God die alle schuld vergeeft, die ons niet straft naar onze zonden, die niet eeuwig blijft twisten, maar die onze zonden van ons verwijdt zover als het oosten is van het westen.

En Hij doet dat omdat Hij weet waarvan wij gemaakt zijn, Hij snapt ons, kent ons, begrijpt dat wij niet feilloos zijn. En precies dat laatste hoor ik dan ook weer terug bij Bach. Zoals de zonden er altijd zullen zijn gaan de omspelingen in de muziek ook altijd door. Er klinken wrange noten, Bach verbloemt het niet. Maar tegelijkertijd maakt hij er iets prachtigs van. Alsof hij zeggen wil: Prijs de Heer, en vergeet niet één van zijn weldaden.

Ook al is de theologie van Bach misschien niet meer de onze, ook al is het begrip van zonde van de mens en van verzoening door het sterven van Christus misschien niet meer iets waar wij direct weg mee kunnen, toch raakt het mij altijd weer dat een mens als Bach zijn gaven en talenten inzette om zo geïnspireerd door zijn geloof tot iets te komen wat raakt aan de ziel. Bach trekt me bijna over de streep om zijn geloof te omarmen.

Het is vaak gezegd, het wordt me vaak voor de voeten geworpen: geloof leidt alleen maar tot ellende, tot oorlog, tot haat en nijd, tot zonde. En dat zal zeker zo zijn, maar geloof inspireert ook tot veel goeds, veel moois, tot balsem voor de ziel. Voor mij doet Bach dat als geen ander. Zijn geloof, ook al is het niet precies het mijne, is me wel tot voorbeeld. De overgave, de passie waarmee Bach het vormgeeft, de liefde die hij erin stopt, dat is nastrevenswaardig.

Laat het die liefde, die passie, die inspiratie zijn die ook ons geloof bezielen zal, waarmee onze ziel God zal prijzen, waarmee we elkaar tot naasten zullen zijn. Vandaag, morgen en alle dagen van ons leven. Tot eer van God, tot zegen van onze naasten.

Amen

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeden.nl
info@ekklesialeden.nl